

TRANSFORMACIONS ECONÒMIQUES I CANVIS SOCIALS EN EL SEGLE XIX I PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

1. Transformacions econòmiques.

- *Procés de desamortització i canvis agraris.
- *Las peculiaritats de la incorporació d'Espanya a la revolució industrial.
- *Modernització de les infraestructures: el ferrocarril.

2. Transformacions socials i culturals.

- *Evolució demogràfica.
- *De la societat estamental a la societat de classes.
- *La formació de la classe obrera.
- *Gènesis i desenrotllament del moviment obrer a Espanya.
- *Canvi en les mentalitats.

1.- Transformacions econòmiques.

En el s XIX Espanya era un **país majoritàriament agrari**, amb una clara dualitat entre un món rural, ancorat en el Antic règim, i un món urbà en el que començava una transformació econòmica en el sentit capitalista. Una evolució cap a un model capitalista "**dependent**" comença en **retard** respecte dels països veïns (Anglaterra o França). Retard degut en part a la inestabilitat política i a la incapacitat dels governants de deslligar-se per complet del model tradicional.

1.1- Procés de desamortització i canvis agraris

En el s. XIX Espanya era un país amb majoria de població agrària, amb un important percentatge de jornalers i arrendataris i un reduït nombre de propietaris. Una agricultura majoritàriament de seca, cultivada amb tècniques retardades i amb gran quantitat de terres vinculades, amb una estructura de propietat formada per latifundis i minifundis que entorpia i impedia una adequada evolució dels rendiments agraris, que abocava als espanyols a sofrir contínues crisis de subsistències, problemes socials d'atur i de rendes baixes entre els jornalers durant la major part de l'any, especialment en les dos Castelles, Andalusia i Extremadura.

"La sega: la recol·lecció", obra realitzada el 1895 per Gonzalo de Bilbao, pintor impressionista sevillà.

Uns pocs propietaris agraris (nobles i eclesiàstics) controlaven més del 60% de la propietat de la terra. Des de l'edat mitjana per a preservar les rendes dels grans propietaris, es varen crear figures legals com " les primogenitures" (mayorazgo), que impedièn la divisió dels patrimonis, ja que era impossible dividir ni vendre les propietats subjectes a aquesta forma jurídica, que passaven intactes de generació en generació.

Aquesta situació de desigualtat entre els grups socials que eren posseïdors i els jornalers i els baixos rendiments obligarà als governs a intentar millorar els rendiments de la terra i en alguns casos a emprendre una autèntica reforma agrària.

El pas del regim senyorial al liberalisme econòmic passava per la necessitat de modernitzar l'agricultura, aplicant el liberalisme econòmic per a **desmantellar l'A. Règim**.

Els liberals progressistes (1836-37) varen assumir la tasca de desmantellar les institucions de l'Antic Règim i implantar l'Estat liberal. Una de les seues primeres actuacions va ser l'anomenada **REFORMA AGRARIA LIBERAL**, que consagrava els principis de la propietat privada i la lliure disponibilitat de la terra.

El canvi es farà en el regant d'Isabel II i sobre la base d'un compromís entre els posseïdors de la terra a l'Antic Règim i els nous posseïdors del poder, la burgesia.

Els nous governants burgesos posen els ulls en la **liberalització de la propietat de la terra** (bens de mans mortes, de reialenc i de propis i comuns).

El procediment va implicar:

- 1- **Abolició del règim senyorial, iniciat a les Corts de Cadis i completat entre 1820-37.** Suposava la pèrdua dels drets jurisdiccionals dels senyors, però mantenia la propietat de la terra. Fet que implicava que molts llauradors perdien el domini útil i passaven d'arrendataris a jornalers.
- 2- **Desvinculació:** supressió de primogenitures (mayorazgo). Els propietaris ara eren lliures per vendre o repartir les seues propietats.
- 3- **Desamortització:** Acte jurídic per el qual els béns vinculats de mans mortes, reialenc, municipals, ordes militars...passaven a ser lliures. L'Estat expropiava mitjançant una llei i venia els béns en subhasta.

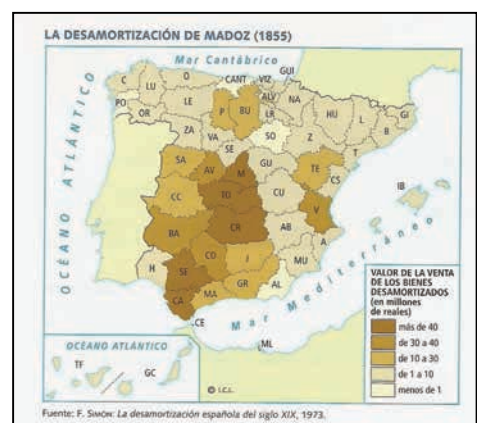
La vinculació o amortització s'havia anat produint durant l'edat mitjana a través de les concessions de la monarquia a l'església, noblesa, municipis, etc. Des del s. XVIII s'havien anat prenent mesures contra aquest fet (desamortització de Godoy, 1798) lligades a la necessitat de la corona per a obtenir recursos. Però serà en el govern de **Mendizábal** quant s'acceleraria el procés (desamortització religiosa): decret de 1836 de supressió d'ordes religioses i la nacionalització dels seus béns, que es vendran posteriorment en subhasta. El 1855 el ministre **Madoz** protagonitzaria un procés desamortitzador civil, ja que afectava fonamentalment a béns de l'Estat i dels municipis (propis i dels comú), terres comunals, boscos, prats, etc. que els veïns feien servir fins ara de forma gratuïta.

Els objectius de la reforma eren:

- Consolidar la propietat lliure i individual (principi liberal).
- Utilitzar els fons obtinguts per a reduir el deute públic i el dèficit pressupostari de l'Estat.
- Obtenir fons per a finançar l'exercit liberal contra els carlins.
- Ampliar el nombre de propietaris i així eixamplar les bases del liberalisme.

Els resultats no van ser, del tot els esperats. Moltes parcel·les quedaren en mans dels antics senyors i les que canviaren d'amo, majoritàriament anaren a parar a mans de la burgesia agrària (funcionaris de l'Estat, comerciants, militars, administradors, etc.) i no als cultivadors directes.

No s'aconseguiria una autèntica reforma agrària, en el sentit del marxisme "la terra per a qui la treballa" i la qüestió agrària es convertirà en un problema estructural.

A meitat de segle l'anarquisme es difondrà per terres andaluses, aragoneses i extremenyas optant per la via revolucionària: les vagues, els enfrontaments amb els grans propietaris, les ocupacions de finques provocats per la "fam de terres" i la repressió de l'Estat foren una constant del període.

Durant la Restauració i el regeneracionisme tampoc es realitzaren canvis en l'estructura de la propietat, les millores aniran dirigides a l'ampliació del regadiu, dirigit bàsicament a productes comercials (taronja). El lema de Joaquin Costa "escola i rebost" deixava en evidència les reivindicacions de grups més desfavorits.

Tanmateix la desamortització va fracassar en el sentit de que no es varen crear gran quantitat de mitjans propietaris i no s'aconseguien els recursos suficients per a sanejar la hisenda, convertint el deute públic en una lacra del nou estat burgès ni tampoc es crearan les rendes necessàries per a que es produïra la revolució industrial. Les reduïdes rendes del món rural impossibilitaven la compra de les manufactures industrials.

<https://youtu.be/Qn7YXw468vo>

<https://youtu.be/QJ3Ekp4J8-I>

(video desamortització Mendizabal)

No obstant les noves formes de propietat capitalista van afavorir un **augment de la producció agrària i la seua comercialització**, creixement degut a l'ampliació de la superfície cultivada, no a la millora i modernització de les tècniques de cultiu (pervivència del guaret, utensilis tradicionals, treball intensiu).

El fet de què gran part dels nous propietaris sorgits del procés de desamortització no foren cultivadors directes de la terra, s'ha considerat com una oportunitat perduda per a abordar una reforma en profunditat de **l'estructura de la propietat, concentrada en poques mans**.¹ (latifundis- minifundis), que haguera permès reduir les desigualtats socials en el camp: a partir de la segona meitat del s. XIX es faran habituals les revoltes camperoles amb un component cada vegada més radical i associades als nous moviments socials (anarquisme, socialisme) en demanda del repartiment de terres i altres drets socials i econòmics. Aquesta situació es mantindrà al s.XX i constitueix un dels principals problemes de la II República.

Les dimensions i l'estructura de la propietat tampoc es modifiquen substancialment. Mentre a l'Espanya septentrional, a Catalunya o València la desamortització va facilitar que moltes explotacions passaren a ser propietat dels llauradors, a l'Espanya meridional es va mantenir o inclús accentuar la concentració de la propietat en grans latifundis i es va produir la proletarització dels camperols (jornalers, bracers, criats domèstics). El latifundi al sud oest i el minifundi al nord-oest van contribuir a l'endarreriment de l'agricultura.

La conversió del camp espanyol en propietat privada capitalista en mans de la nova burgesia terratinent fou també un gran impediment per a la inversió de capitals en la indústria. La revolució industrial a Espanya, segons alguns historiadors, va fracassar, en part pel dèbil creixement demogràfic, l'absència d'una autèntica revolució agrària i per l'escassa iniciativa de la burgesia, més dedicada a les inversions especulatives que

7. Repartició de la terra a principis dels anys 30 del segle XX

Grandària	Propietats		Propietats	
	Nombre	%	En Has	%
Fins 10 ha	10.016.094	98,06	8.014.715	35,72
10 a 100 ha	169.472	1,66	4.611.789	20,56
100 a 250 ha	16.305	0,16	2.339.957	10,43
Més de 250 ha	12.488	1,12	7.468.629	33,29

font: Walter L. Bermecker *Espanya entre transició i modernitat*, Madrid, Siglo XXI ed. 199, pàg. 157.

- Compara les dimensions del latifundisme i minifundisme, valora les repercussions a nivell del nombre de camperols afectats, el seu pes social, i la seua influència econòmica.
- Indica els efectes econòmics d'aquesta estructura de la propietat (productivitat, modernització tècnica, autosuficiència).

Estimació de les superfícies conreades a Espanya (en milions Has)

Anys	A	B	C (B - A)	D	E (D - B)	F
	Superfície conreu cereals	Sup. total sistema cereals	Superfície guaret	Superfície agrícola total	Superfície no cereal	B en % D
1800	4,31	9,77	5,46	11,45	1,68	85,3%
1820	4,80	10,41	5,61	12,52	2,11	83,1%
1834	5,04	10,70	5,66	12,92	2,22	82,8%
1860	6,40	12,79	6,39	15,91	3,12	80,4%
1890	7,34	13,60	6,26	17,54	3,94	77,5%
1900	7,63	13,76	6,13	18,04	4,28	76,3%
1910	8,20	14,40	6,20	19,20	4,80	75,0%

font: R. Carrabou i J. Sanz (eds) *Historia agraria de la España Contemporánea*. Vol. 2. Expansión y crisis (1850-1900), ed. Crítica Barcelona, 1985, pàg. 191.

¹ **Latifundi**: propietat de grans dimensions. Destinada al monocultiu de seca (cereals, oliveres) i amb poques possibilitats
Minifundi: propietat de reduïdes dimensions que no permet la producció suficient per abastir a la família propietària. Galícia

a les productives (dedicació de les rendes obtingudes de la propietat de les terres a negocis com el ferrocarril, o a la inversió en deute públic.

La II República posarà en marxa la Reforma agrària. El ministre **Marcelino Domingo**, amb la Llei de Bases de la Reforma agrària (1932) pretenia millorar els rendiments agraris i crear un major nombre de propietaris, individuals i col·lectius. La falta de recursos, la lentitud en l'elaboració de les propietats expropiables i els entrebancs dels propietaris al procés de l'IRA, exacerbaren els ànims dels llauradors i jornalers que recorreran a la força i l'acció revolucionària. Tots dos faran fracassar l'objectiu de la Reforma. La contrareforma del bienni de dretes (negre) i la legislació franquista anul·laren totes les iniciatives col·lectivitzadores i els assentaments de llauradors, tornant les terres als antics propietaris.

Els **canvis tècnics** també foren lents i les crisis de subsistència (pròpies del Antic Règim: mala collita, augment mortalitat, impossibilitat de portar aliments d'altres regions per la penúria del transport) foren repetides fins 1868. Les classes humils eren les més perjudicades (fam, menys jornals, menuts propietaris necessitaven préstecs...) i els propietaris veien augmentar els preus.

Només al litoral mediterrani, especialment a Catalunya, València i zones d'Andalusia, es va donar una agricultura moderna, preocupada pels avanços tècnics.

Es manté en **general l'agricultura típicament mediterrània de seca basada en el cultiu del blat, l'olivera i la vinya**. També es va estendre **la dacsà i sobretot la creïlla**. Però la major expansió de cultius es va produir en els cereals que representaven el 80%. Continuaria el latifundisme amb terratinents poc interessats en invertir per millorar i amb un gran nombre de jornalers que la desamortització havia fet créixer. Als problemes generals per latifundisme s'hi ha d'afegir els del minifundisme dedicat a l'autoconsum sense possibilitats d'innovar o de vendre els excedents al mercat, que obligaria a molts camperols a emigrar.

Les innovacions tècniques de tall modern es van realitzar de forma molt limitada en el litoral **valencià (taronja)** o en els **regadius de 1ª interior (remolatxa)** en substitució de la canya de sucre) i **la vinya dedicada a l'exportació**.

La ramaderia ovina va sofrir un retrocés, especialment la dedicada a l'exportació de llana que disminuirà per la desaparició dels privilegis de la Mesta i les noves rompudes. En canvi, va **augmentar la cabanya porcina**.

Tot i els canvis, a l'Estat espanyol predominava l'agricultura tradicional. No es va produir una Revolució Agrícola generalitzada.

L'etapa expansiva iniciada a partir de 1840 tocava fons en la crisi de final de segle. L'estabilitat política del període de la restauració entre 1871 i el 85 es caracteritza pel boom del mercat del vi (coincidint amb la fil·loxera a França), augment de les inversions en indústries metal·lúrgiques i tèxtils, les exportacions de ferro, plom i coure, augmenten les inversions a les indústries metal·lúrgica i tèxtil, les exportacions de ferro, de plom, i de coure i l'estabilitat política de la Restauració.

La prosperitat econòmica afavorí sobretot la burgesia catalana, però l'extensió de la fil·loxera a l'Empordà (1879) i el viratge lliurecanvista de la Restauració posaren fi a uns anys daurats, que Narcís Oller va pintar amb relleu naturalista a la novel·la La febre d'or.

La **crisi** es va produir per la irrupció en els mercats europeus **de cereals i carns** més barats procedents dels EEUU, Canadà o Rússia per l'abaratiment dels mitjans de transport. La crisi agrària a Espanya es va manifestar en els cultius mediterranis i en la ramaderia bovina des del 1882, provocant una caiguda de les exportacions i una pèrdua del seu valor pel descens dels preus. La caiguda dels beneficis en les regions productores, va portar a la generalització de les protestes, coordinades per la Lliga Agrària, una associació de propietaris cerealícoles que van actuar com a grup de pressió per aconseguir aranzels protectionistes. Però la disminució dels beneficis acabaria afectant als jornalers ja que també disminuirien els salaris, cosa que provocaria malestar i revoltes camperoles.

La crisi cerealícola va anar acompanyada de **la crisi de la viticultura**. El vi era un producte d'exportació, per això va augmentar considerablement la superfície cultivada. La demanda europea va augmentar com a conseqüència de la fil·loxera francesa de 1868. Es va viure una autèntica "Edat d'Or" fins que cap a 1880 la plaga va creuar la frontera i es va estendre per la Península. La fil·loxera va destruir milers d'hectàrees de vinya i la recuperació només va ser possible a partir de la introducció d'un cep americà immune a la malaltia. Catalunya va ser la zona més afectada, hi va augmentar la conflictivitat entre els camperols arrendataris (rabassaires) i els propietaris que volien una renovació dels contractes més favorable als seus interessos.

La crisi no va ser compensada del tot per l'exportació d'altres cultius (oli i taronges). Encara que va moderar la gravetat de la situació agrària durant aquests anys. A més, la crisi de 1898, amb la pèrdua del mercat colonial, farà que Espanya es quedi sense un mercat exterior molt important.

1.2- Les peculiaritats de la incorporació d'Espanya a la revolució industrial.

A Espanya es produïren canvis importants fruit de la integració espanyola en el sistema capitalista, que s'implanta progressivament amb la construcció de l'estat liberal i la nostra apertura cap a l'exterior. Però fou un procés lent, que començaria en retard i incomplet, ja que no afectaria a tot el territori en la mateixa intensitat.

La població va créixer, però aquest creixement no va poder ser aprofitat arreu per al desenvolupament industrial; l'agricultura de mercat va desenvolupar-se, però només en algunes zones; la indústria va modernitzar-se -mecanitzar-se- però només a Catalunya (la tèxtil) i al País Basc (la siderúrgia); el mercat interior no va acabar d'articular-se, tot i la millora en els transports, etc. En definitiva, hem de parlar d'un procés d'industrialització molt parcial. El capitalisme a l'Estat espanyol no seria una realitat fins ben entrat el segle XX. El segle XIX és el moment de l'arrencada. En acabar el segle XIX, Espanya era encara una societat predominantment agrària. Aquest fracàs de la revolució industrial espanyola explica l'endarreriment econòmic respecte els altres països de l'Europa industrialitzada.

Els pocs territoris que sí van conèixer la modernització, van experimentar canvis profunds: apareixia una nova societat, les ciutats van créixer i es van transformar i van ser els testimonis dels nous temps. En aquest sentit, Catalunya va ser la pionera. Tot i les dificultats, al darrer terç del segle XIX ja era un territori industrialitzat. És per això que Catalunya va ser considerada "la fàbrica d'Espanya".

Els polítics liberals es mogueren en política econòmica entre el **proteccionisme** i el **lliurecanvisme**². I l'economia espanyola tenia **problemes endèmics de Deute Públic**, però **els liberals** establiren les bases per a la industrialització:

² Lliurecanvisme

Doctrina econòmica basada en el lliure canvi, per la qual cosa s'oposa a qualsevol discriminació contra les importacions de productes estrangers o a qualsevol obstrucció contra les exportacions de productes nacionals. El lliurecanvisme afavoreix la lliure circulació de productes entre països. Discrepa de l'existència d'aranzels, drets duaners i restriccions de productes. Està a favor de la llibertat de comerç tant pel que fa a les importacions com a les exportacions. Es contraposa a **proteccionisme**.

Durant el segle XIX, a l'Estat espanyol, els lliurecanvistes defensaven la lliure competència perquè així s'ajudaria a la modernització. Els comerciants i els accionistes del ferrocarril i la indústria siderúrgica (generalment de capital estranger) donaven suport a aquesta concepció.

Proteccionisme

Doctrina econòmica que preconitza la defensa de la producció d'un estat, protegint els seus productes de la competència estrangera, normalment mitjançant l'establiment d'importants impostos duaners a les importacions. Política comercial que consisteix a defensar de la competència estrangera els productes d'un país mitjançant l'aplicació d'aranzels (impostos) que graven l'entrada de productes manufacturats i la sortida de matèries primeres. Es contraposa a lliurecanvisme. Els proteccionistes demanaven l'aplicació de taxes aranzelàries per als productes estrangers, motiu pel qual els seus màxims defensors eren la burgesia industrial i els productors cerealistes, que havien de competir amb els productes importats, generalment més barats a causa d'una major rendibilitat en la producció.

- Amb les desamortitzacions (1836, Mendizábal ;1855, Madoz) liberalitzaren la propietat i amplien el nombre de propietaris.
- En 1856 es regularen de forma definitiva les **societats de crèdit i bancs d'emissió**.
- **El textil del cotó i explotació de minerals està en la base dels inicis de la industrialització.**
- **La inversió en els ferrocarrils** espanyols va atreure la inversió estrangera (fonamentalment francès) i nacional: Societat Española Mercantil e industrial (Rothschild), Crédito Mobiliario (Pé-reire), Compañía General de Crédito (Prost).

Un reduït grup de burgesos emprenedors i el capital estranger estan en la base de la industrialització.

Els **sector més destacats** foren:

a) La indústria tèxtil catalana

L'expansió de la indústria moderna a Espanya al s.XIX es va iniciar a Catalunya amb el sector cotó. Al final del S.XVIII l'estampació d'indianes, va ser primer sector en mecanitzar-se.

La consolidació de la moderna indústria cotonera es consolida després de la guerra de la independència el de l'interior d'Espanya amb la introducció del cotó filat.

Les mesures liberalitzadores de la producció i del mercat dels governs progressistes com la supressió dels privilegis gremials van permetre una ràpida mecanització. Així, a mitjans del s. XIX, la indústria tèxtil catalana era la punta de llança de la industrialització espanyola: "Catalunya era la fàbrica d'Espanya".

El procés de mecanització es va iniciar a partir del 1830, quan es van instal·lar les primeres màquines de vapor (fàbrica Bonaplata de Barcelona). Primer es mecanitza el filat substituint el fusos manuals pels mecànics i més tard es mecanitza el teixit.

El procés de mecanització, va suposar una disminució dels costos de producció i dels preus de venda. Els preus més baixos van estimular una major demanda, que va augmentar amb la protecció aranzelària i amb la substitució de la llana pel cotó.

El desenvolupament de la indústria tèxtil va haver d'afrontar una doble limitació:

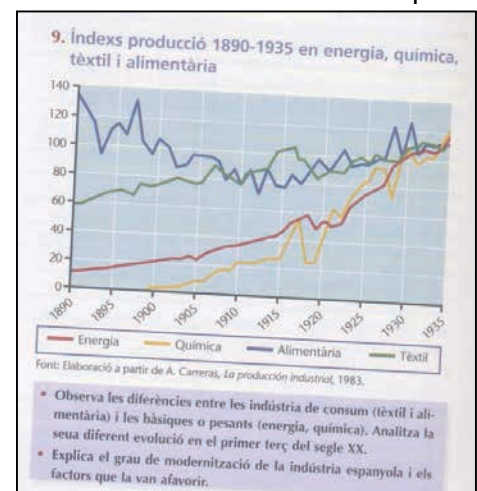
- L'escassetat del carbó català i les dificultats de transport per a proveir-se d'hulla asturiana, que no arribaria al port de Barcelona fins a 1882. Aquesta carestia de carbó va estimular la proliferació de colònies industrials situades a la vora dels rius per aprofitar l'energia hidràulica.
- La feblesa del mercat espanyol per la poca capacitat adquisitiva de la majoria de la població. D'aquesta manera la indústria tèxtil demanava constantment mesures proteccionistes front la competència estrangera.

La fase de creixement iniciada en 1830 sols va ser interrompuda durant la Guerra de Secessió als EEUU (1861-65) a causa de les dificultats d'importar cotó en floca cada vegada més car (fam de cotó). Però a partir de 1874 es va iniciar una nova fase expansiva, marcada per la mecanització del teixit, per la renovació de l'estructura industrial i pel sorgiment de gran nombre de colònies industrials.

La burgesia catalana sempre demanaria una política proteccionista per a sostenir la demanda al mercat interior i també aconseguiria la concessió en exclusiva del mercat cubà al 1882.

L'Espanya Industrial S.A. va ser una de les empreses tèxtils més grans del país.

L'Exposició Universal de Barcelona al 1888 seria el símbol de l'auge català.

La indústria cotonera catalana va ser suficient per a la industrialització de Catalunya, però no per arrossegar el conjunt de la indústria espanyola.

b) La indústria siderúrgica

La siderúrgica acompanyaria al sector tèxtil en el desenvolupament de la indústria moderna en la segona meitat del segle. Un sector relacionat amb la mineria del ferro, del carbó i als alts forns. Este sector posa en evidència les insuficiències energètiques espanyoles i les dificultats per a l'aplicació de les innovacions tecnològiques.

Els primers intents de crear una siderúrgia moderna es situen a **Màlaga (1826)** però acabaria fracassant a causa de l'ús als alts forns de carbó vegetal que encaria els costos en un moment d'escassa demanda. Cap al 1864 la **siderúrgia asturiana** va desplaçar la malaguenya perquè si que utilitzava carbó de coc (hulla del Nalón) i tenia una major demanda de material ferroviari. A partir de 1880 es consolidaria a Biscaia una siderúrgia moderna. El mineral de ferro biscaí, el convertidor Béssemer i el carbó de coc de Gales (que començaria a arribar a partir de 1876) més barat i de bona qualitat consolidaria l'eix comercial Bilbao/Cardiff i explica el desenvolupament de la **siderúrgia basca**: al 1902 es crearia els Alts Forns de Biscaia S.A. el gran complex siderúrgic.

Aquesta siderúrgia va desenvolupar-se lentament perquè si bé Espanya era rica en mineral de ferro el carbó de coc era escàs i de mala qualitat i a més la demanda de ferro va ser reduïda fins al final de segle.

c) La lenta expansió industrial

En la resta d'Espanya les activitats industrials tradicionals a poc a poc anirien modernitzant-se i van a començar a crear una trama industrial en gran part del territori.

Van aparèixer nous sectors com el metal·lúrgic, el químic o la indústria del gas per abastir les ciutats i les indústries agroalimentàries. Però en general, la nostra estructura industrial era "arcaica" ja que el valor de la producció neta tèxtil era sis vegades superior a la sidero-metal·lúrgica. La industrialització no va tindre un creixement significatiu fins ben entrat el s. XX.

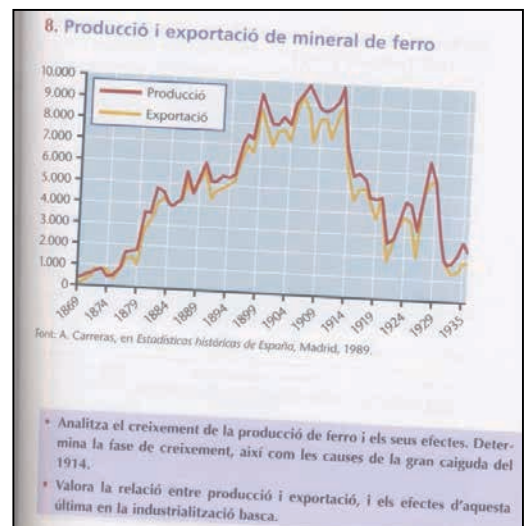
d) Les fonts d'energia i la mineria

Es un important element d'exportació. Malgrat que explotada per capital estranger, les concessions suposaren una important capitalització de l'Estat, sempre pressionat per la necessitat financera.

Espanya tenia una gran riquesa minera, no obstant això, destaquem com a més important el carbó i el mineral de ferro.

Carbó: distribuït per diverses zones destaquem el carbó asturià, de fàcil accés per mar però de escàs poder calorífic. El augment de la seua demanda va ser afavorit pel desenvolupament de la siderúrgia. Estos trets i la competència que va suposar l'arribada del carbó gal·lès només va poder ser pal·liada amb el proteccionisme aranzelari ja que el carbó asturià resultava més car i era de pitjor qualitat. Així que les importacions de carbó gal·lès prompte superaren el volum de la producció nacional: **dependència de la indústria dels recursos energètics exteriors ja que els nacionals eren insuficients.**

En general l' explotació va romandre estancada fins la 2ª meitat del segle per la manca de capital, de demanda i de tècnica. L'impuls vindria a partir de la **Llei de Bases sobre Mines de 1868** que significaria una autèntica "desamortització" del subsòl de la que es beneficiaren les empreses estrangeres

que obtenien concessions a perpetuïtat per explotar els jaciments(i en algun cas la seua propietat) a canvi del pagament d'un cànon a l'Estat.

L'explotació dels recursos minerals es va limitar a l'extracció i a l'exportació per a proveir a les indústries europees i no per al desenvolupament de la indústria espanyola.

A pesar que la major part del mineral de ferro es va exportar, els seus efectes sobre l'economia biscaïna van ser importants. A Biscaia, part del capital emprat en l'extracció i exportació era espanyol. Els beneficis es van reinvertiren la indústria i en la banca. A més el mineral era exportat a la Gran Bretanya a canvi de coc per als alts forns biscaïns.

El plom, coure, mercuri i zinc van ser explotats per amb capital i tecnologia estrangera i es van destinar a l'exportació degut a la gran demanda europea.

La mineria espanyola va contribuir a equilibrar la balança de pagaments i va atraure tant el capital com les tècniques dels països europeus industrialitzats. Però els beneficis se'ls quedaven les companyies estrangeres ja que gran part del mineral exportat es va transformar fora en béns d'equip, que després es van reexportar a Espanya.

e) Els transports: el ferrocarril

En l'Espanya del s. XIX el problema del transport va ser un dels obstacles per a la modernització econòmica. La insuficiència de carreteres, construcció de carreteres, el transport fluvial quasi inexistent i el marítim (ports i vapor) poc important fins a final de segle . **El ferrocarril** serà l'alternativa per al transport i la formació d'un mercat interior. Fou el mètode de transport més eficient de l'època, deixant al marge si fou una bona inversió y si la forma en que es va realitzar, amb material estranger, fou la més encertada, i no va perjudicar en lloc d'ajudar.

En 1844 el projecte decidia utilitzar un ample de via superior al europeu, imaginant que l'orografia ho feia necessari (errada).

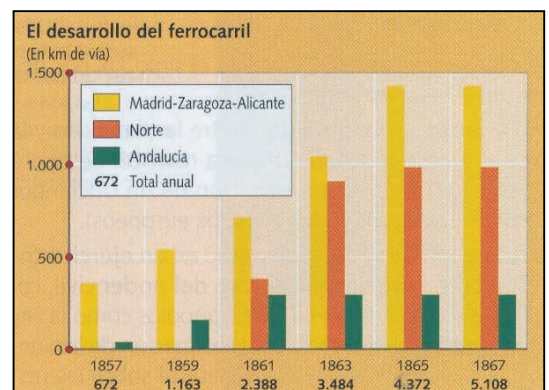
El retard en la construcció del ferrocarril (uns 30 anys respecte a Anglaterra o França) va ser degut a la falta de capital i iniciativa.

Les primeres línies construïdes serien:

-Barcelona-Mataró, que fou la primera a **1848**, (tecnologia i capital britànic).

-Madrid -Aranjuez(1851) i València-Xàtiva (**1854**).

La **Llei de Ferrocarrils de 1855, va donar un important impuls**. L'Estat atorgava una sèrie d'avantatges econòmics que atrauria al capital estranger: una rendibilitat mínima del 6%, lliure importació de material ferroviari a través d'un sistema de franquícies que es mantindria fins a 1891. Açò facilitaria la creació de S.A. i postergaria les inversions en la indústria, amb la qual cosa, quan va haver ferrocarril, no va haver suficient desenvolupament industrial per l'oferta de transport. El ferrocarril era un sector molt subvencionat a partir de la Llei de Mines de 1868, ja que l'Estat oferia subvencions per quilòmetre construït. Això va fer que moltes vegades es planificaren traçats més per la subvenció que per la viabilitat de la mateixa línia.

En la construcció de la xarxa ferroviària distingim 3 etapes:

- **Primera gran expansió** (1855 a 1866): gran mobilització de capital i intervenció de companyies estrangers. Destaquen les línies Madrid- Alacant, Sevilla -Cadis, Barcelona –Saragossa i Madrid – Irún.
- **La crisi financera de 1866**: paralització de la construcció per l'escassa rendibilitat amb la conseqüent retirada del capital estranger. El valor de les accions ferroviàries es va enfonsar.
- **Nova etapa constructiva des de 1873** que completà el traçat de la xarxa que havia quedat paralitzada . Companyies del Nord i la MZA (Madrid-Saragossa-Alacant)

La Llei de 1855 va consolidar:

- Estructura radial amb centre en Madrid, cosa que va dificultar les comunicacions entre les zones més industrials i dinàmiques. Aquesta estructura respon al desig d'afermar un Estat centralitzat.
- Major amplària de la via que obstaculitzaria els intercanvis amb Europa (transbordament en la frontera). Açò respon a qüestions tècniques: la possibilitat d'instal·lar calderes més grans per augmentar la potència de les calderes, que havien de superar pendents pronunciades.
- Sistema de franquícies que no va servir d'estímul per a la indústria nacional, per la senzilla raó que aquesta quasi no existia i els capitalistes estrangers (sobretot francesos) no tenien cap d'interès en crear-la. Pel contrari, desenvoluparien la producció als seus països, abusant de les franquícies. El ferrocarril no estimularia en Espanya la indústria com en els altres països: va ser una oportunitat perduda per a la industrialització. De fet, els fabricants presentaren queixes als governs, denunciant el perjudici que els ocasionava l'entrada lliure de mercaderies estrangeres de millor preu.
- Tan mateix, la indústria espanyola no estava en condicions d'incrementar la seua producció al ritme necessari per proveir les companyies constructores. La siderúrgia era molt modesta i la indústria de construcció de maquinària no existia. Si la xarxa s'haguera construït més a poc a poc, l'economia hauria quedat col·lapsada. Aleshores, no tenien les infraestructures complementaries en els altres sectors i les estructures econòmiques eren massa febles per estimular un creixement continuat. El ferrocarril més que un estímul seria un fre per a la industrialització.

Però sense el ferrocarril, l'endarreriment hauria estat més gran. Malgrat totes les limitacions i despropòsits de la construcció, el ferrocarril facilitaria l'intercanvi de persones i mercaderies entre les distintes regions però sense arribar a articular del tot un mercat interior per l'escàs desenvolupament industrial de moltes zones on predominava l'economia agrícola amb pocs intercanvis: si el volum de mercaderies transportades era escàs també ho serien els beneficis.

f) El comerç i la política comercial

Al començament del segle XIX, el mercat interior espanyol estava constituït per mercats regionals quasi aïllats entre ells però poc a poc s'anaren eliminant els obstacles a la lliure circulació de mercaderies:

Comerç interior

-Es derogaren els gremis per augmentar el nombre de productors i es suprimiren els impostos de pas i peatges interiors.

-La construcció del ferrocarril facilitaria la relació de l'interior amb la perifèria. Però les estructures econòmiques eren massa febles, els costos de transport eren cars i la xarxa insuficient. A més la demanda era molt limitada pel baix poder adquisitiu de la majoria de la població. Per això, el volum dels intercanvis interiors va ser més escàs que en els països més industrialitzats del seu entorn.

Comerç exterior, més dinàmic des de la 2ª meitat del s. XIX.

En un primer moment destaquen les **exportacions d'oli i de vi**, i les **importacions de teixits de cotó i de lli**.

A la darrereria del segle, **el cotó en floca i el carbó eren les principals importacions**, mentre que en les **exportacions, els minerals s'havien afegit als productes agraris i també s'exportava teixits de cotó**. No obstant això, el pes dels productes agraris en el conjunt dels intercanvis, fa evident les limitacions de les transformacions econòmiques i l'escàs desenvolupament del sector industrial. Aleshores continuava **el dèficit de la balança comercial**.

Després de la pèrdua de les colònies americanes, el comerç exterior s'orientaria cap a França i la Gran Bretanya, especialment a partir de 1850.

La política comercial va oscil·lar entre dos idees econòmiques difícilment conciliables. D'una banda, **el sector proteccionista** encapçalat per la burguesia catalana que aspirava a crear una indústria moderna sense disposar ni d'una indústria metal·lúrgica bàsica, ni d'uns mitjans de finançament importants, ni d'un mercat suficient. Per això, necessitava un política proteccionista front la competència estrangera. Després, la burgesia basca i asturiana també demanaria proteccionisme. Per l'altra banda, destaquem a l'oligarquia castellana i andalusa, grans beneficiaris de la Desamortització, que eren **lliurecanvistes**. Aquest grup social aspirava a convertir el país en un gran productor de cereals per al mercat europeu, per això defensaven el lliurecanvisme, per a que la producció agrícola tinguera eixida, a canvi d'obrir el mercat espanyol al capital i a les manufactures europees.

L'evolució de la política comercial:

- Proteccionisme fins l'aranzel Figuerola de 1869 que suposaria una nova orientació de caire lliurecanvista.
- Tornada al proteccionisme degut a la crisi agrària de finals de segle que suposaria una coincidència d'interessos entre l'oligarquia agrària i la burgesia industrial, que va continuar fidel al proteccionisme. Això va dur a l'aprovació al 1891 d'un aranzel proteccionista impulsat per Cánovas.
- Aquest proteccionisme es reforçaria a partir del Desastre del 98 i començarien el segle XX amb els aranzels més alts d'Europa.

L'intervencionisme estatal afavoriria que la indústria fora poc competitiva, al estar tan protegida no es van realitzar les transformacions necessàries per augmentar la productivitat amb noves tecnologies.

g) El dèficit d'hisenda i la descapitalització

La reforma fiscal del moderats de 1845 per acabar en els privilegis i imposar un sistema modern i eficaç (impostos directes i indirectes) no va ser eficient. El dèficit va continuar. Va ser necessari apel·lar al crèdit exterior, fent concessions importants (com les concessions mineres) a grups estrangers a canvi de capital, però sobretot, fent emissions constants de deute públic que provocava a la llarga més endeutament. L'espiral deutora va ser tal que l'Estat va declarar-se en fallida en diferents ocasions. Açò crearia desconfiança en la solvència de la Hisenda espanyola per part dels prestadors internacionals, de manera que els préstecs es negociaven cada vegada en pitjors condicions pera l'Estat.

El 1856, el Banc de San Ferran passaria a denominar-se el Banc d'Espanya i el 1874 es convertiria en Banc Nacional amb el monopoli d'emissió de bitllets.

Al 1868 es va introduir la pesseta com moneda nacional per unificar i racionalitzar el sistema monetari.

Un dels problemes més importants de l'economia espanyola durant el segle XIX va ser **l'endeutament estatal i al dèficit pressupostari crònic**.

El dèficit pressupostari va convertir a l'Estat en el principal demandant de capital, de manera que va absorbir una bona quantitat d'estalvis del país, i tant banquers com financers van destinar el seu capital a la compra de deute públic desatenent els sectors productius. A més, això faria pujar els tipus d'interés

encarint el finançament de les empreses i desincentivant la inversió productiva. Per això, el capital prové de la inversió privada, sobretot l'estrangera. Aquestes inversions privades s'aprofiten de la debilitat financera estatal per obtenir concessions molt favorables cap a sectors especulatius, molt atractius per a obtenir beneficis de forma immediata, però que no sempre creen riquesa i accentuen els desequilibris regionals. És més interessant i segur per a la burgesia comprar béns desamortitzats, accions del ferrocarril, de mines o títols de deute que invertir en la indústria, això es deu al poc esperit empresarial.

L'alternativa no era entre capital espanyol o estranger, sinó entre inversió estrangera o no inversió per a sectors com el ferrocarril o la mineria. Aquesta dependència del capital estranger fou més conseqüència de l'endarreriment econòmic que causa d'aquell.

Aleshores, la major part de les empreses i la tecnologia era estrangera degut a l'escàs dinamisme de l'empresariat espanyol amb poca mentalitat capitalista que demanava sempre l'ajuda i la protecció de l'Estat. Tenia una mentalitat conservadora, poc propicia a la innovació i sempre a la defensiva davant els possibles rics de la inversió, per això recolzaria una política econòmica proteccionista.

h) PER QUÈ ESPANYA NO ES VA INDUSTRIALITZAR PLEMANENT EN EL SEGLE XIX?

Tot el panorama econòmic que acaben de veure explica molt bé perquè Espanya no es va industrialitzar plenament en el segle XIX i continuà sent un país endarrerit i subdesenvolupat. Aquesta situació la poden resumir per les següents raons:

- **Moderat creixement agrari:** malgrat les transformacions introduïdes per la Reforma Agrària Liberal encetada al 1836 van augmentar la producció però com a conseqüència d'un creixement extensiu no per un augment de la productivitat ja que la introducció de nova tecnologia fou molt limitada. No es va produir una Revolució Agrícola generalitzada: l'agricultura no va ser el motor d'arrossegament del sector industrial. No seria una autèntica Reforma Agrària ja que sols va canviar l'estructura jurídica de la propietat. Fou una oportunitat perduda. La crisi agrària de finals de segle posaria fi a l'etapa expansiva iniciada a partir de 1840. Es va produir per la irrupció de cereals més barats i competitius procedents dels EEUU, Canadà o Rússia. Es va respondre amb aranzels proteccionistes. També es va produir una crisi de la viticultura degut a la fil·loxera que es va estendre des de França i que va acabar amb el boom de les exportacions de vi.
- **Limitat creixement demogràfic:** la població espanyola va créixer, va passar de 11'5 milions al 1800 a 18'6 al 1900, aquest creixement va ser dels més baixos del continent pel manteniment d'una demografia tradicional: alta TN i alta TM. La mortalitat infantil era molt alta i l'esperança de vida al 1900 era tan sols de 35 anys. Açò explica el limitat creixement de la població espanyola que fins les darreries del segle XIX i principis del XX no va experimentar la transició demogràfica. L'alta mortalitat era deguda a les males condicions sanitàries, a l'impacte d'epidèmies i a les crisis de subsistència. Tant lent creixement no podia impulsar la Revolució Industrial. La major part de la població activa treballava al sector primari, això suposava una limitació de la força de treball per a la indústria.
- **La posició excèntrica d'Espanya a Europa:** la posició geogràfica d'Espanya a l'extrem sud occidental d'Europa implicava costos elevats del transport. La distància era un desavantatge tant per al cost d'adquisició de les matèries primeres com per a les exportacions.
- **Escassa capacitat de compra de la immensa majoria de la població:** Amb uns ingressos molt baixos, el camperolat destinava gran part del seu salari en alimentació i li quedava molt poc per a l'adquisició de productes manufacturats. Per això, la indústria tenia poca demanda i pocs estímuls per augmentar la producció.

- **Descapitalització:** l'existència d'un deute públic (per a fer front al dèficit crònic de la Hisenda) a un interès alt va absorbir molt de capital disponible que en unes altres circumstàncies hauria pogut ser invertit en activitats productives. Segurament, la major rendibilitat i el menor risc del deute va desincentivar la inversió industrial. Els alts interessos encarien el finançament de les empreses. Açò explica la dependència del capital europeu que obté concessions molt favorables cap a sectors especulatiu, molt atractius per a obtenir beneficis de forma immediata, però que no sempre creen riquesa i accentuen els desequilibris regionals. És més interessant i segur per a la burgesia comprar béns desamortitzats, accions del ferrocarril, de mines o títols de deute que invertir en la indústria, això es deu al poc esperit empresarial. L'alternativa no era entre capital espanyol o estranger, sinó entre inversió estrangera o no inversió per a sectors com el ferrocarril o la mineria. Aquesta dependència del capital estranger fou més conseqüència de l'endarreriment econòmic que causa d' aquell. Aleshores, la major part de les empreses i la tecnologia era estrangera degut a l'escàs dinamisme de l'empresariat espanyol amb poca mentalitat capitalista que demanava sempre l'ajuda i la protecció de l'Estat.
- **Escassa mentalitat capitalista de la burgesia:** l'empresariat espanyol era poc dinàmic i estava llastat per una mentalitat conservadora poc propícia a la innovació i sempre a la defensiva davant els possibles rics de la inversió, per això recolzaria una política econòmica proteccionista. Com a conseqüència d'això predominaven les empreses estrangers en la banca, indústria, mineria, agricultura o transport.

El típic burgès del segle XIX no era un empresari emprenedor, sinó un burgès enriquit amb la compra de terres del a Desamortització. Una elit burgesa que residia a Madrid i que vivia de les rendes de la terra, del deute públic comprat a l'Estat, de l'especulació en la Borsa, comprant accions dels ferrocarrils o de l'especulació immobiliària, aprofitant l'eixamplament de les ciutats. Només podem destacar com a burgesia industrial i empresarial a la catalana i des de finals de segle a la basca. Eren massa pocs per a desenvolupar un model de societat industrial diferent del capitalisme agrari que propugnava la burgesia terratinent.
- **Desfavorable dotació d'energia i de primeres matèries:** encara que tenien mines de carbó a Astúries, aquest era car i de mala qualitat amb poc poder calorífic no podria fer front a la competència del carbó gal·lès sense una protecció aranzelària. El mineral de ferro biscaí no era apte per a la producció d'acer abans de la difusió del convertidor Bessemer (1855) després s'exportaria a la Gran Bretanya. A més l'aigua era un recurs escàs en gran part del país.
- **Retard en el desenvolupament d'una indústria pesant o siderúrgica:** només es consolidaria a Biscaia a partir de 1880 a partir de l'eix Bilbao /Cardiff: mineral de ferro basc per carbó gal·lès. Quines van ser les causes de l'endarreriment de la siderúrgica espanyola? Espanya era rica en mineral de ferro però el carbó de coc era escàs i de mala qualitat. A més la demanda de ferro va ser reduïda fins al final de segle.

En general, la nostra estructura industrial era "arcaica" ja que el valor de la producció neta tèxtil era sis vegades superior a la sidero-metal·lúrgica. La industrialització no va tindre un creixement significatiu fins ben entrat el s. XX.
- **Retard i característiques específiques en la construcció del ferrocarril:** l'impuls no arribaria fins la Llei de Ferrocarrils de 1855 amb grans avantatges per atraure al capital estranger: una rendibilitat mínima del 6%, lliure importació de material ferroviari a través d'un sistema de franquícies que es mantindria fins a 1891. Açò facilitaria la creació de S.A. i postergaria les inversions en la indústria, amb la qual cosa, quan va haver ferrocarril, no va haver suficient desenvolupament industrial per l'oferta de transport. Tots pensaven que l'únic lloc on es

podien guanyar diners eren en ferrocarrils i invertien allí. Venien capitals estrangers, sobretot francès, animats per el febre del ferrocarril. Es crearen molt bancs que finançaven els ferrocarrils, les seues accions els les llevaven de les mans. Però els trens anaven mig buits. Què passava quan una companyia tenia deutes que no podia pagar sols amb la venda de bitllets: la fallida que finalment arrossegaria a tots. Seria un sector molt subvencionat ja que l'Estat subvencionaria per quilòmetre construït a partir de la Llei de Mines.

No seria un estímul per a la indústria nacional com en els altres països, sinó més bé un fre: una oportunitat perduda per a la industrialització. Però sense el ferrocarril, l'endarreriment hauria estat més gran. Malgrat totes les limitacions i despropòsits de la construcció (estructura radial i major amplària de les vies), el ferrocarril facilitaria l'intercanvi de persones i mercaderies entre les distintes regions però sense arribar a articular del tot un mercat interior per l'escàs desenvolupament industrial de moltes zones on predominava l'economia agrícola amb pocs intercanvis: si el volum de mercaderies transportades era escàs també ho serien els beneficis. Els costos de transport eren cars i la xarxa, malgrat tot, resultaria insuficient.

- **Retard i característiques específiques en l'explotació de la riquesa minera:** L'impuls vindria a partir de la Llei de Bases sobre Mines de 1868 que significaria una autèntica "desamortització" del subsòl de la que es beneficiaren les empreses estrangeres. L'explotació dels recursos minerals es va limitar a l'extracció i a l'exportació per a proveir a les indústries europees i no per al desenvolupament de la indústria espanyola. La mineria espanyola va contribuir a equilibrar la balança de pagaments i va atraure tant el capital com les tècniques dels països europeus industrialitzats. Però els beneficis se'ls quedaven les companyies estrangeres ja que gran part del mineral exportat es va transformar fora en béns d'equip, que després es van reexportar a Espanya.
- **La desestabilització política:** les inversions volen estabilitat i expectatives favorables. En definitiva, fracàs polític i endarreriment econòmic es la trista realitat del segle XIX espanyol degut, en última instància, al retard i a les dificultats amb les que es va produir la Revolució Liberal.

La principal conseqüència d'aquest endarreriment i subdesenvolupament fou, segons Jordi Nadal, el fracàs de la Revolució Industrial. Aquesta es va iniciar ben aviat a partir de la dècada de 1830 quan assistim a la modernització de la cotonera catalana i la siderúrgica malagenya però el ritme de creixement va ser lent i el país es quedaria endarrerit respecte a altres països que havien començat la seua industrialització al mateix temps. Fou una Revolució Industrial frustrada ja que es difícil trobar un altre país que havent començat tan prompte avançara tant poc en tant de temps. Per això Jordi Nadal parla d'industrialització lenta i incompleta en lloc de Revolució Industrial. Aquesta significa canvis ràpids i profunds i ací, això no es va produir, Espanya, a més a més, depenia del capital i de la tecnologia estrangera. No hi ha una autèntica Revolució Industrial fins a la fi de segle, basada sobre tot en la indústria tèxtil catalana i en la siderúrgia basca.

Es evident, per tant, que l'Espanya del segle XIX, com altres països de l'Europa mediterrània, es va modernitzar amb retard o com s'ha dit "no va agafar el primer tren de la industrialització".

Però endarreriment no es sinònim d'immobilisme ja que a poc a poc, Espanya aniria augmentant la seua renda per càpita des de la segona meitat del segle. Aquesta nova interpretació xoca amb la clàssica de J. Nadal que dóna una visió negativa al comparar el cas espanyol amb el model anglès. La historiografia més recent ha matisat aquesta visió, sobretot quan se la compara amb els països europeus del sud, molt allunyats del cas anglès.

Espanya era un país perifèric en Europa, una potència de segon ordre, encara que la distancia amb les altres nacions modernes es reduirà, però molt a poc a poc.

2.Transformacions socials i culturals.

El canvi de la societat de l'Antic règim a la societat liberal es resultat de les decisions polítiques i econòmiques que se produïren des de meitat del s. XIX.

2.1-Limitat creixement demogràfic

Al llarg del s. XIX la població espanyola va passar de 11'5 milions al 1800 a 18'6 al 1900, unes xifres que representen un augment del 61'7, molt per davall dels països europeus. La taxa de creixement va ser major a la primera meitat del segle (0'63% anual) que a la segona (0'43%).

Les causes d'aquest augment de la població van ser la desaparició de determinades epidèmies, la millora de la dieta i l'expansió de la dacsa i la creïlla. Però aquest creixement va ser del més baixos del continent pel manteniment d'una demografia tradicional: alta TN i alta TM. La mortalitat infantil era també molt alta i l'esperança de vida al 1900 era tan sols de 35 anys. Açò explica el limitat creixement de la població espanyola, que fins ben entrat el s. XIX (a finals), i de manera completa durant el primer terç del s. XX, no va experimentar totalment la transició demogràfica.

Les altes taxes de mortalitat van ser degudes a les males condicions sanitàries i a l'impacte de les epidèmies (còlera, tuberculosi i febre groga, malalties per la falta d'higiene) ambdues molt relacionades amb la pobresa del a majoria de la població. Degut a l'endarreriment econòmic, una mala collita era suficient per a provocar una crisi de subsistència: augment dels preus, fam, desnutrició i augment de la mortalitat.

En la distribució regional d'aquesta població hi ha importants diferències: les **regions perifèriques experimentaren un creixement superior que l'interior**.

Tanmateix s'observa un creixement econòmic en algunes províncies com Catalunya (8% del total de la població) i Madrid, que en un segle havia duplicat la seua població (200.000- 400.000).

Aquest lent creixement no podia impulsar la Revolució Industrial. La major part de la població activa treballava al sector primari, això suposava una limitació de la força de treball per a la indústria, a més a més, el gros de la població era rural i molt pobra amb poca capacitat de compra. L'emigració seria una vàlvula d'escapament a la pobresa del camp.

Les ciutats que més van créixer, a partir de 1850, serien Madrid (centre polític) i Barcelona (centre industrial). Però malgrat l'urbanització creixent, començarien el s. XX amb una població eminentment rural.

La difícil situació econòmica de moltes províncies va fer mantenir el **moviment migratori cap a l'exterior**, bàsicament cap a les restes de colònies americanes, Cuba (40%)i països nous com Argentina, Brasil. L'origen dels emigrants foren les regions costaneres i insulars (Galícia, Canàries, Astúries i Catalunya).Destacar també una corrent emigratòria cap Argèlia des de la zona d'Alacant.

El procés d'urbanització seria limitat, però malgrat el predomini del món rural, el creixement de les ciutats va ser lent però constant.

1. Moviment natural de la població Espanyola 1867-1930

Any	Taxa natalitat	Taxa mortalitat	Població total
1868	35,7	34,1	16.088.000
1877	16.603.000
1887	36,1	32,8	17.513.000
1897	34,1	28,4	18.320.000
1900	33,8	28,9	18.566.000
1910	32,6	23,0	19.858.000
1920	29,4	23,3	21.232.000
1930	28,2	16,8	23.445.000

* Estableix les dues etapes del cicle demogràfic, l'antic i el modern, i explica'n les diferències.

Regions	Xifres absolutes (en milers)		
	1787	1860	1910
Andalusia	1.804	2.967	3.839
Aragó	614	891	953
Astúries	346	540	685
Balears	176	270	326
Canàries	167	237	444
Castella la Nova	1.122	1.495	2.150
Castella la Vella	1.213	1.630	1.851
Catalunya	802	1.674	2.085
Extremadura	412	697	991
Galícia	1.310	1.799	2.057
Lleó	620	851	1.003
Múrcia	332	589	880
València	792	1.276	1.704
País Basc	529	729	986
Espanya	10.269	15.645	19.944

* Ordena de major a menor les cinc regions en les quals més creix la població. Calcula el percentatge de creixement que han tingut entre 1787 i 1910. Explica els factors que influeixen en el creixement demogràfic d'aquestes regions.

Fins al 1860, les migracions internes van ser escasses, però a partir d'aquesta data, es va iniciar un lent èxode rural que faria augmentar la població urbana, especialment de les capitals provincials. Un quart dels espanyols vivien en municipis de més de 2000 habitants a meitat de segle i a finals Madrid i Barcelona superaven els 250.000. Xifres a les que prompte arribarien València, Sevilla i Màlaga.

Este creixement urbà suposava problemes de falta d'espai d'habitatge i salubritat, per lo que en eixos moments es va promoure l'enderrocament de les muralles i els plans d'eixample de les ciutats (Plà Cerdà, 1960 a Barcelona), afavorits per la llei d'expropiació forçosa de 1879 i lleis especials.

2.2- Societat industrial

A mitjan segle XIX convivia a Europa una societat tradicional rural i una societat rural evolucionada i la urbana nascuda de les transformacions econòmiques i polítiques.

Societats rurals tradicionals:

- Predomini de l'agricultura
- Propietat de la terra en mans de terratinents, nobles, també burgesia enriquida que havia comprat terres.
- Treball en mans de petits propietaris, jornalers o arrendataris que treballaven la terra d'altres.
- Grups socials importants: comerciants, artesans i professionals liberals
- Portugal, Espanya i Itàlia, Balcans i est d'Europa

Societats rurals evolucionades:

- Predomini de l'agricultura de mercat tecnificada.
- Propietats agràries en mans de nobles, gran burgesia agrària i camperols rics.
- Treball en mans d'arrendataris, pagesia i criats.
- En algunes regions d'Anglaterra.

Societats urbanes:

- Ja han tingut un procés d'industrialització i un èxode rural.
- Societat formada per: burgesia industrial, classes mitjanes i una gran massa proletària.
- Regne Unit, França, PPBB, Alemanya i nord d'Itàlia.

1- CLASSES DIRIGENTS

A España Noblesa, Burgesia i classes mitjanes es convertiren a meitat del s. XIX en el sector dirigent, separat de la resta d'espanyols (Es necessita un mínim de contribució per a gaudir de la plenitud de ciutadania).

A/Noblesa: va mantenir el seu prestigi social però el seu poder polític fou decreixent a favor de la gran burgesia.

La gran noblesa residia a Madrid vivia de rendes de la terra i no invertiria en negocis fins la Restauració (nobles en els consells d'administració d'empreses). Les seues fortunes (+ de 50 milions de reals) els situaven entre el majors contribuents i els permetia una vida sumptuosa que en alguns casos els portarà a la ruïna (Osuna, Altamira). Es tracta d'un grup permeable als nous títols procedents de la burgesia dels negocis i dels serveis polítics o militars a la Monarquia.

B/ La burgesia: La **gran burgesia** es desenvolupa en este moment. A meitat de segle es tracta d'una burgesia rendista, propietària de terres, comerciants o arrendataris de serveis, que viu en grans palaus. Molts d'ells amb fortunes fetes en les colònies i negocis en altres països (Juan Manuel de Manzanedo o López i López, després Marques de Comillas). Junt a esta a final de segle i sobre tot al primer terç del XX trobem una **burguesia industrial i financera**. La burgesia va ser el grup social més poderós de la nova societat industrial, però no era homogeni, hi havia diferències de mentalitat, riquesa i maneres de viure.

ELIT PLUTOCRÀTICA= aristocràcia i alta burgesia,
Basen la seva primacia en la propietat i la riquesa.

Estil de vida opulent i ostentós, copien les pautes de conducta de l'antiga noblesa:

- Fills en escoles selectes
- Festes
- Mecenatge d'artistes i científics a través de fundacions
- Cases i carruatges luxosos

Particularitats de l'alta burgesia:

- Aposta pel progrés econòmic, dirigeix els seus negocis i dedica menys temps a l'oci
- La seva riquesa no es basa en l'herència, sinó que s'ha obtingut amb l'esforç individual.
- Defensen l'ordre i la propietat
- Valors: estalvi, família, treball, respecte per la religió.

C/Classes mitjanes

Són un univers molt plural i molts d'ells a meitat de segle XIX fora de la condició de ciutadans plens (contribució inferior a 200 reals).

1- **Classe mitjana burocràtica** (empleats de la administració de l'exercit o la educació (65.000 persones), professionals liberals com advocats, metges, veterinaris (20.000 persones) , comerciants (70.000) i fabricants (13.000)

a)Burgèsia mitjana: professionals i homes de negocis

- Basen la seva riquesa en el treball
- No imiten l'estil de vida aristocràtic
- Nivell de vida alt, però sense dispendis excessius
- Defensen l'ordre i la propietat
- Valors: decòrum, dignitat, discreció, honradesa, doble **moral(aparences-realitat)**

b)Burgèsia baixa: treballen en petits negocis o en activitats agràries, assalariats qualificats i funcionaris

- Poc poder econòmic, però guarden aparences
- Sempre treballen
- La dona és mestressa i treballa de cosidora, barretaire, modista

2- EL POBLE:

Un grup que a falta de propietat, a la que encara no pot accedir, viu en el "decoro i les aparences". Preocupat per la subsistència (millora amb el desenvolupament del transport i els nous productes-creïlla), el impost de consums i les quintes. Un sector del qual (l'urbà) que podem classificar de lliberal radical, igualitari i junter.

Un altra característica de les classes populars serà l'analfabetisme que en el nostre país a meitat de segle s'estenia al 70% de la població que fou especialment greu entre les dones.

(La instrucció pública fou un projecte liberal però va tardar bastant en fer-se realitat. Des de 1830 fins 1870 es construïren prop de 8000 escoles, de competència municipal mentre que l'Estat es limitava en la pràctica als estudis universitaris. Però els ajuntaments sempre en situació financera precària feien que la norma no es traduirà en una realitat)

A) El proletariat

Inclou als pagesos que havien arribat a la ciutat per buscar feina en tallers de manufactures i fàbriques, i població urbana, especialment artesans arruïnats per no poder competir amb les fàbriques.

Treballen a canvi d'un salari en condicions de treball duríssimes

- 15-16 hores diàries
- sense descans
- treball femení i infantil
- sous baixíssims
- absència de drets laborals

Elevat índex d'atur, per la introducció de màquines.

En el s. XIX no es un grup molt nombrós (150.000 a Barcelona en el regnat d'Isabel II), per l'escassetat de zones industrials, però en el canvi de segle la seua presència serà ja important.

B/ Servents(800.000) i menestrals (600.000): sense cap tipus de legislació protectora i un salari poc segur .

C/ Els camperols: en una situació pitjor que en el medi urbà i amb situacions diverses entre propietaris, arrendataris i jornalers. Destacar el grup de **jornalers** (2,5 milions de persones segons el cens de 1860 i majoritaris en Andalusia) amb una forma de vida supeditada a les condicions meteorològiques i a la disponibilitat de feina. Fet que els faria protagonistes de les protestes per "fam de terres".

D/ Pobres de solemnitat (260.000 persones). Que s'acollien baix la protecció de l'Estat i es concretava en les lleis Generals de Beneficència.

3-Gènesis i desenvolupament del moviment obrer a Espanya.

La nova societat de classes sorgida del liberalisme i la incipient revolució industrial s'organitza en grups oberts, als que es pertany en funció:

- De la capacitat d'apropiar-se de la riquesa.
- De la funció en el sistema productiu capitalista.

En l'Espanya liberal es constituïran dos nous grups socials:

- a) La burgesia: posseïdora de la riquesa urbana, industrial i financera junt als antics grups nobiliaris, a qui substituirà en el poder polític.
- b) El proletariat. Grup posseïdor d'un salari com a única font de riquesa a canvi d'un treball. Per a aquest grup la supressió del sistema gremial suposava, "de facto", una llibertat de contractació laboral i la desaparició de la legislació laboral que donava seguretat laboral als treballadors manuals (artesans). El sistema productiu capitalista- industrial no contemplava, en origen, una legislació que protegirà als treballadors de les avinenteses del treball en la fàbrica (accidents laborals i les seues conseqüències, atur, etc.). De fet la primera legislació espanyola sobre "Seguretat i higiene en el treball "és del 1855 i apareix en un projecte de llei del ministre de foment, Manuel Alonso Martínez.

La conflictivitat de la nova societat de classes es resultat de la desigualtat de riquesa, de les dures condicions de vida i de treball de la classe obrera i els llauradors pobres. **Esta conflictivitat DONA LLOC ALS NOUS MOVIMENTS SOCIALS: Obrerisme/Sindicalisme i a noves ideologies polítiques que reclamen**

milliores salarials, laborals i polítiques (sufragi). Denunciant al capitalisme com un sistema injust mantingut pel liberalisme.

3.1 El moviment obrer

És una corrent social i ideològica de defensa dels drets socials i laborals de les classes populars obreres (proletàries) en lluita contra els abusos del capitalisme.

Els nous Estats liberals no van legislar per a regular les condicions laborals en el nou sistema de fabrica-capitalista per que ho consideraven contrari a la lliure contractació. Açò obliga al proletariat urbà i als llauradors pobres a mantenir-se en situació de pobresa, explotació laboral i marginats de la participació política (sufragi censatari).

Aleshores els grups populars demanen i reclamen millores laborals i polítiques (dret d'associació) en el marc de les diferents etapes polítiques fins a la formació de la consciència de classe obrera.

El moviment obrer naix amb la Rev. Industrial. És un moviment internacionalista.

Els grans corrents del moviment obrer:

A/ Socialisme: Utòpic i Socialisme Científic o Marxisme.

Aparegut en els anys trenta del segle XIX, el terme socialisme designa un conjunt de doctrines que denunciaven l'abús del capitalisme liberal, proposaven la substitució de la propietat privada dels mitjans de producció i dels intercanvis per la propietat col·lectiva i aspirava a construir una societat d'homes lliures i iguals, sense amos ni proletaris.

Socialisme Utòpic

Els primers teòrics del socialisme van ser els pensadors utòpics (**Saint-Simon, Fourier, Cabet, Blanc**, etc.). Aquests condemnaven la injustícia de la societat industrial i criticaven amb força els principis del capitalisme liberal. Rebutjaven una societat que tenia un fort creixement econòmic, però que reservava una sort miserable als treballadors i demanaven una transformació radical de la societat buscant essencialment la conquesta de la igualtat social.

Així, davant els liberals, que proclamaven el dret absolut a la propietat, els socialistes utòpics hi oposaven el dret a una existència digna i aspiraven a una societat que assegurés un repartiment més equitatiu de la riquesa. Creien en una moral col·lectiva, fonamentada en la solidaritat, que concordés l'interès general amb l'interès individual i el progrés social amb el benefici. Aquests primers socialistes estaven convençuts que la societat es podria transformar pacíficament, eren hostils a la violència i confiaven difondre el seu pensament amb la virtut i l'exemple.

Socialisme Científic o Marxisme

Programa d'acció per canviar la societat, per transformar el món. El seu corpus doctrinal és el Manifest Comunista, publicat a Londres el 1848 per **Karl Marx i Frederic Engels**.

“La història de totes les societats fins als nostres dies és la història de la lluita de classes.... L'època de la burgesia, es distingeix perquè ha simplificat les contradiccions de classe. Tota la societat es va dividint, cada vegada més, en dos grans bàndols hostils, en dues grans classes que s'enfronten directament: la burgesia i el proletariat.”

Karl Marx i Frederic Engels Manifest del Partit Comunista, 1848.

El marxisme descansa sobre:

1) **ANÀLISI DEL PASSAT:** la lluita de classes és el motor de la història i determina tres grans etapes històriques: esclavista, feudal i capitalista.

2) **CRÍTICA DEL PRESENT:** la burgesia explota el proletariat i n'extreu la **plusvàlua** (= benefici que genera l'obrer i que és superior al salari que percep). El patró se l'apropia per fer les inversions en els mitjans de producció i la resta se la queda per benefici propi.

3) **PROJECTE DE FUTUR: societat feliç comunista.**

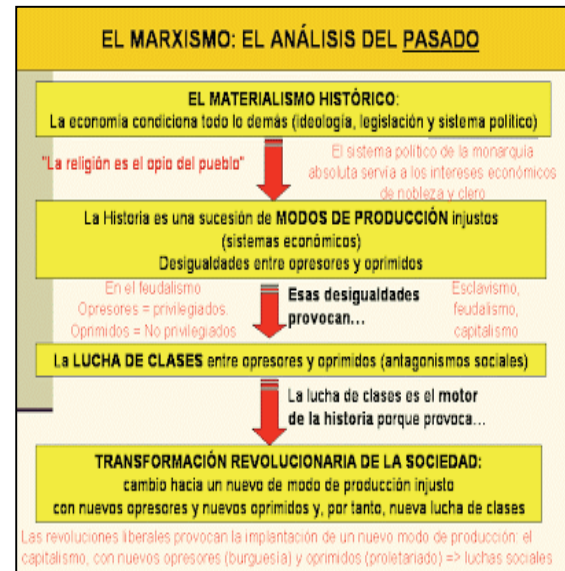
B/ANARQUISME

Conjunt de propostes que critiquen la societat capitalista i proposen un model alternatiu basant-se en l'absència d'autoritat (=anarquia).

L'anarquisme, tot i la seva gran influència en el moviment obrer en el segle XIX i inicis del segle XX, no té un cos doctrinari tan homogeni com l'elaborat per Marx i Engels per al socialisme marxista. D'aquesta manera, darrere de l'anarquisme trobem un seguit de propostes diferents, i poc connectades entre si, que responen al pensament individual dels seus ideòlegs.

La principal font d'inspiració de les idees llibertàries seria, a la primera meitat del segle XIX, l'obra del francès **Proudhon**. Defensa del cooperativisme i el mutualisme i la seva relació amb grups de treballadors van fer que una part del moviment obrer estigués fortament influït pel seu pensament. Proudhon va ser el primer a afirmar que "la propietat és un robatori" i va criticar la democràcia liberal burgesa, el paper de l'Estat i les organitzacions polítiques.

Tot i el seu caràcter poc homogeni, les escoles de pensament anarquista (etimològicament "sense comandament") tindrien en comú l'exaltació de la llibertat individual i de la solidaritat social; el refús de qualsevol autoritat, especialment de l'Estat (ni Déu, ni amo, ni patró); la crítica de la propietat privada i la defensa de formes de propietat col·lectives; i la crítica de la societat capitalista: afirmen que una societat que no garanteix la seguretat material dels homes no pot assegurar el respecte dels seus drets fonamentals: la llibertat i la igualtat.

	Socialismo marxista	Anarquismo
¿Quiénes son los principales ideólogos?	Karl Marx Federico Engels	Mijail Bakunin, Piotr Kropotkin Errico Malatesta, Federica Montseny
¿Qué quieren conseguir con la revolución (objetivo final)?	Una sociedad comunista (sin clases sociales) con los medios de producción socializados y sin Estado	Una sociedad organizada en comunidades autónomas federadas voluntariamente y con los medios de producción colectivizados
¿Qué se ha de hacer con el Estado? ¿Por qué?	Primero: conquistar el poder político y ejercer la dictadura del proletariado; después, su desaparición una vez alcanzada la sociedad comunista.	Destruir el Estado y todas las instituciones políticas y jurídicas que los forman. El Estado será sustituido por federaciones de comunas soberanas.
¿Qué se ha de hacer con la propiedad privada de los medios de producción? ¿Por qué?	Abolición de la propiedad privada de los medios de producción (la propiedad burguesa); porque es la causa de la explotación del proletariado y de las desigualdades sociales.	Abolición de la propiedad privada de los medios de producción (la propiedad burguesa); porque es la causa de la explotación del proletariado y de las desigualdades sociales.
¿Cómo se ha de construir y ha de ser la nueva sociedad?	La Dictadura del proletariado será necesaria para la construcción de la sociedad comunista. Abolida la propiedad privada de los medios de producción y en manos éstos del Estado.	La Huelga General Revolucionaria será el medio para alcanzar la soberanía de los trabajadores y los campesinos, federados en comunas.
¿Hay que fundar partidos obreros para organizarse mejor y alcanzar los objetivos que le son propios a los trabajadores? ¿Por qué?	Formación de partidos políticos obreros para conquistar el poder político y, desde el Estado, proceder al desmantelamiento del sistema capitalista y del Estado liberal burgués.	No hay que formar partidos políticos obreros , ya que la participación en la vida política le hace el juego al Estado liberal burgués. Rechazo de la actividad política parlamentaria.

A grans trets, aquests serien els principis fonamentals del pensament llibertari:

A. La crítica de la propietat privada burgesa i la defensa de la propietat col·lectiva. Així, els mitjans de producció haurien de ser una propietat de tota la comunitat o de les cooperatives d'obrers. A més, alguns autors anarquistes, com **Kropotkin**, defensarien també la propietat col·lectiva dels béns de consum i la seva distribució gratuïta entre la població.

B. L'oposició a l'existència de l'Estat en l'acció política. El refús que fan de l'autoritat tindria el seu exponent més clar en la negació de l'Estat, que consideren que és una forma d'opressió que limitaria la llibertat humana. Proposarien la seva destrucció i la substitució per un model social basat en el lliure contacte entre els membres de la comunitat. La unió voluntària de diverses comunitats portaria al federalisme, la forma organitzativa que substituiria a l'Estat. Per la mateixa raó s'oposarien als partits i al joc parlamentari i propugnarien l'abstenció en les eleccions i es declararien apolítics, en el sentit que rebutjarien la conquesta del poder polític.

C. La defensa de l'espontaneïtat de les masses, de l'individualisme i de l'acció directa. Els anarquistes substitueixen la idea de l'organització en partits per una exaltació de l'impuls individual i popular. Rebutgen les organitzacions jerarquitzades i són partidaris dels grups autònoms i les confederacions. Són partidaris de l'acció i la participació directa i no de la delegació de responsabilitats en representants o dirigents. No accepten les normes representatives ni parlamentàries i propugnen una democràcia directa, basada en les assemblees i l'elecció directa.

Creuen que la revolució no hauria d'estar ni dirigida ni preparada per cap partit, sinó que hauria de ser el fruit d'un aixecament espontani del poble.

3.2-Etapes del moviment obrer a Espanya:

a) Fins 1840:

- Accions de caràcter violent contra les màquines(ludisme). Alcoi 1821, es cremen telers i Barcelona 1835, incendi de la fàbrica de Bonaplata.
- Accions individuals de bandolerisme front l'extrema pobresa, la misèria i la injustícia. Luís Candela , Madrid, 1837; José Mª Tempranillo, Còrdova, el barbut de Crevillent, Miquel Sanchiz, el "miguelete", de la serra d'Enguera.
- Les primeres associacions obreres: en principi agrupaven treballadors d'un mateix ofici i a nivell local, després s'afegien altres oficis i d'altres localitats. Les primeres accions de protesta van rebre resposta repressiva per part dels governs, fins i tot la prohibició

b) Des de 1840

- Difusió del **socialisme utòpic** (Saint Simón, Fourier, Cabet). Una filosofia que proposa la creació de societats basades en la propietat col·lectiva i de repartiment equitatiu de la riquesa (Joaquin Abreu, Sixto Cambra, Fernando Garrido)
- **Societats de Auxili Mutu:** els treballadors s'organitzen. La falta de protecció de l'estat i la misèria els aboca a la solidaritat. Busquen una protecció contra les avinenteses del destí: infermetats, accidents...

Estes societats, primerament clandestines i més tard permeses per l'Estat, cobraven quotes per a ajudar als treballadors en cas de malaltia o atur. Però també serviran per a crear un fons econòmic de resistència quant s'organitzaven les primeres vagues.

En general els governs conservadors mantingueren una dura repressió contra l'associacionisme obrer i la confrontació social ocuparia la fase final del regnat d'Isabel II

- c) **El bienni progressista (1854-56)** : el obrerisme es centra en la defensa del dret d'associació i la millora de les condicions de vida i de treball:
- Abolició de quintes/consums.
 - Augments salarials.
 - Comissions mixtes d'arbitratge.

En aquest període els demòcrates es dirigeixen cap al republicanisme i canalitzen aquestes reivindicacions. Exemples: Barcelona 1ª vaga general (1855), reacció contra les màquines filadores (selfactines); Andalusia, revoltes agràries lligades a la desamortització de béns comunals de Madoz. Les reivindicacions obreres obligaran al govern del bienni a redactar la **1ª llei del treball**.

Però aquesta vaga va suposar la supressió, per part del Capità General de Catalunya, de totes les associacions i socors mutus, que no estigueren controlat per les autoritats, amb el fi de mantenir l'ordre públic.

Les condicions laborals eren pèssimes en les zones industrials catalanes, al País Basc i al camp. Es treballava de sol a sol. Els xiquets començaven a treballar als 5 anys en jornades de 12 hores i les xiquetes eren empleades de la llar des de els 8 anys. Fins a 1904 no es promulga la llei del descans dominical. La escolarització era casi inexistent, l'explotació era generalitzada per tot el país i a la falta de treball s'afegien les grans dificultats per a sobreviure. Les guerres colonials eren un balafament de vides entre els soldats de quintes de famílies pobres, que no podien pagar la redempció o a un altre per a no anar a la guerra.

En general les organitzacions obreres foren perseguides i els seus representants empresonats i desterrats.

d) Durant el sexenni democràtic (1868-74)

S'aconseguia el sufragi universal masculí, es difonia el republicanisme entre el món obrer però el desencís per la manca de reformes socials acabarà per allunyar als treballadors del partit republicà que s'aproparan a les idees internacionalistes. El sindicalisme revolucionari creixerà de forma important i buscarà la llibertat d'associació que es reconeixerà en la constitució de 1869.

En 1864 a Londres es creava la **AIT**(Associació Internacional del Treball), amb la proposta de la **EMANCIPACIÓ OBRERA**. La consciència de classe es ja una realitat entre els proletaris.

Al sí d'aquesta associació prompte es distingiren dos corrents ideològiques que acabaran amb l'enfrontament:

- El marxisme, liderat per K. Marx i F. Engels, proposen la conquesta de l'Estat mitjançant partits polítics independents dels partits burgesos. L'objectiu era col·lectivitzar els mitjans de producció i suprimir la propietat privada i conseqüentment les classes socials.
- L'anarquisme (Proudhon, Bakunin, Kropotkin): amb un caràcter autogestionari, la solidaritat entre els seus afiliats, rebutgen la participació en l'acció política i pretenen una organització espontània de la societat de masses. Objectiu: supressió de l'Estat capitalista i els seus suports (església, exèrcit, lleis)

A Espanya la debilitat de la industrialització situa els orígens del internacionalisme al final de segle XIX, amb l'arribada de Giuseppe Fanelli (anarquista, 1868), que crea els primers nuclis d'afiliats a la AIT i **Paul Lafargue** (gendre de Marx, 1871), qui organitza a Madrid "la Nueva Federación Madrileña" i el diari "La emancipación", que comença la campanya en favor de la creació d'un partit obrer.

L'anarquisme amb la creació a Barcelona de la FRE (Federación Regional Española) s'estendria per Catalunya, València, Murcia i Andalusia i esta molt relacionat amb el triomf del moviment cantonalista durant la I República.

El 1872 en el congrés de l'Haia s'expulsa als anarquistes de la I Internacional. Però a Espanya aquesta ideologia es en eixos moments la dominant en la Secció de la Internacional. Així que la

posició espanyola és plenament anarquista: “ el poder es destrueix no es conquesta”(Congrés de Córdoba, 1873).

Al final de la I República, el govern de Serrano posa fi a la llibertat d'associació i el nou règim de la Restauració posarà el moviment obrer en la clandestinitat.

e)La Restauració(1874-1931)

L'alternança política del torn dinàstic significa l'arribada al poder dels liberals de Sagasta el 1881 i significa certa permissivitat i la legalització de les associacions obreres. El 1883 s'establia la llei d'Associacions i es crea la Comissió de Reformes socials³, que busca estudiar qüestions que directament suposen la millora o benestar de les classes obreres. Situació econòmica, escassetat i insalubritat dels seus aliments, la vivenda obrera i la separació de classes⁴, cultura moral i intel·lectual, en part perquè això suposava una menor aptitud per al treball. En ella participaran els socialistes **Pablo Iglesias, García Quejido i Jaime Vera**, que denunciaven l'explotació dels treballadors mentre que l'anarquisme no participa.

Des de 1875 el mutualisme (catòlic, les mutualitats populars, mutualitats assistencials de base obrera) es difondran amplament. Però serà l'internacionalisme qui aglutine la defensa dels drets laborals i medi de vida dels treballadors amb els partits obrers i el sindicalisme de classe.

De caire socialista:

- El 1888 naix la UGT (Unió General de Treballadors), sindicat socialista de classe, que inclou treballadors de tots els oficis productius i manté una política de prudència, utilitzant la vaga com a última possibilitat.
- El 1879 Pablo Iglesias funda el PSOE, Partit Socialista Obrer Espanyol i comencen a publicar el periòdic “El Socialista”. Es un partit Obrer que es definia com marxista i presentava un programa amb les següents reivindicacions:
Dret d'associació, reunió i manifestació.
Sufragi universal masculí.
El PSOE arrela a Madrid, País Basc, Astúries i Málaga (zones industrials) però te poca implantació en les zones agràries de l'interior i en zones del mediterrani de tradició anarquista.
En 1905 ja participen en les eleccions municipals i hi ha regidors elects(P. Iglesias i F. Largo Caballero) i el 1910 P. Iglesias és diputat a les Corts per Madrid.

De caràcter anarquista:

El 1881 la Federació Regional Espanyola canvia de nom la FTRE (Federació de Treballadors de la Regió Espanyola), de tendència Bakuniana, amb molta implantació a Catalunya i entre els jornalers d'Andalusia i Aragó.

La forta repressió soferta per part de les autoritats estatals farà que aquesta corrent s'escoren cap a postures més radicals (**Acció directa**/Terrorisme com a medi de lluita per a destruir els fonaments de l'Estat, burgesia, exèrcit, església). Reflex d'aquesta filosofia són els nombrosos atemptats : Liceu de Barcelona (1893, Santiago Salvador), Assassinat de Cànoves del Castillo (1897), atemptat contra Alfons XIII(1906). Els atemptats eren seguits per una forta repressió i es provocava una espiral de acció/reacció acció que culminarà en els processos de Montjuïc (1897). La difícil situació del anarquisme en la defensa exclusiva dels treballadors (acció de masses) farà que s'avance cap creació d'una organització estrictament sindical (**ANARCOSINDICALISME**):

³ Que no tindrà cap dotació econòmica. Però que destaca la preocupació per la situació dels treballadors i l'alarma social de l'opinió pública

⁴ Les classes dirigents tenien por de contagiar-se de les infermetats que es generalitzaves en els barris obrers tifus, còlera, virola...

⁵ Nova llei d'associació.

En 1907 surge **Solidaritat obrera** (Salvador Seguí, el “noi del sucre”, Antoni Badia), que expressarà les seues reivindicacions en el setmanari “Tierra y Libertad”. En 1910 la **CNT** (Confederació Nacional del Treball) d'àmbit estatal.

Tota aquesta mobilització obrera aconseguirà:

- Llei d'accidents laborals (1900)
- Llei de protecció del treball de dones i xiquets (1900)
- Creació de l'Institut Nacional de Previsió (1908)